

Izvorni znanstveni rad

UDK 007: 327

IHobbes, T.

Primitljeno: 7. kolovoza 2013.

Anarhija na petom bojnopolju: kibernetički prostor i međunarodni odnosi

---

PETAR POPOVIĆ

Libertas – Dubrovnik International University

Sažetak

U posljednja dva desetljeća kibernetički prostor (*cyber-space*) postao je novo, tzv. “peto bojno polje” u međunarodnim odnosima. Donosioci odluka i stručnjaci suglasni su da su kibernetički ratovi, kibernetički terorizam i kibernetički kriminal jedna od najvećih prijetnji nacionalnoj sigurnosti država. Ponajveći je sigurnosni problem to što nema institucionalno-pravne međudržavne kontrole interneta. Naime, sadašnje stanje međudržavnih odnosa u kibernetičkom prostoru klasično je hobbesovsko stanje anarhije. U ovom se članku stoga razmatra: 1. bit i priroda kibernetičkog prostora i uzajamnog odnosa s međunarodnim društvom u doba “tehnološke dominacije” koji čini anarhiju njezinim sastavnim dijelom; 2. priroda odnosa aktera u hobbesovskoj anarhiji u kibernetičkom prostoru u posljednja dva desetljeća; 3. mogućnost uspostave, odnosno institucionalizacije međunarodnopravnog sustava (multilateralним ugovorom) u kibernetičkom prostoru iz perspektive triju teorijskih tradicija: hobbesovske, racionalističke i kantovske/moralne.

Cljučne riječi: kibernetički prostor, kibernetički rat, međunarodno društvo, međunarodno pravo, Hobbes, anarhija

1. Uvod

Većina se futurologa i vojnih stratega na pragu 21. stoljeća složila da su digitalni sukobi među državama otvorili novu zonu bojnopolja – “kibernetički prostor”,¹ za koji tvrde da će u dogleđno vrijeme postati globalno peto bojno polje, odnosno sfera nove utrke u naoružanju (vidi u: Hughes, 2010: 523-525). (Peto bojno polje

¹ Prema jednoj od definicija, kibernetički prostor (*cyber-space*) jest “operativna domena u elektronskom obliku za upotrebu informacija putem umreženog sustava i sličnih infrastruktura” (Kuehl, 2009: 26).

nadovezuje se na prethodna četiri: zemlja, voda, zrak i svemir.) Kibernetški napadi na digitalne sustave državnih institucija, banaka, telekomunikacijskih kompanija, industrijske infrastrukture itd. danas su jedna od najvećih opasnosti nacionalnoj sigurnosti. Kibernetški prostor (iako virtualan) sve više postaje “realna” sfera u kojoj osim protoka i raspodjele dolazi i do blokiranja i manipulacije *informacijama*. Postavlja se pitanje kako je uopće došlo do toga da države i vlade, koje su se svojevrremeno koristile protokom informacija kao sastavnim dijelom strategije svoje politike, postanu ovisne o jednom virtualnom informacijskom “prostoru”?

Raspolaganje potrebnom količinom i kvalitetom informacija od drevnih je vremena jedan od temeljnih elemenata uspješne vojne, političke ili ekonomske razrade strategije.² U posljednja dva stoljeća tradicionalni je oblik prikupljanja informacija (oslonjen na špijunske mreže i diplomatske službe) sve više potiskivan tehnološkim napretkom, počevši s pojavom telegrafskih linija i telefona u 19. stoljeću. U kontekstu prve i druge industrijske revolucije stvaranje sustava telekomunikacija (komunikacija na daljinu preko elektronskog aparata) doprinijelo je dinamičnijoj imperijalnoj ekspanziji europskih sila, ali i solidifikaciji (Građanskim ratom) buduće velike sile SAD-a.³ Prvi i Drugi svjetski rat dodatno su ubrzali tehnologizaciju sustava prikupljanja informacija.⁴ Hladnoratovska utrka SAD-a i SSSR-a u naoružanju i tehnološkom razvoju za prevlast na zemlji i u svemiru (koja je uključivala inovacije kao što su tranzistorski prijenosnik, laser, mikroprocesor itd.) bila je posljednja povijesna etapa u kojoj je informatička tehnologija bila isključivo u vojno-političkoj nadležnosti. Stalan napredak i širenje informatičke moći (utvrđeni kao obrazac po *Mooreovu zakonu* po kojemu će se broj tranzistora koji se mogu smjestiti u čip udvostručavati svake dvije godine) poklopit će se nakon 70-ih godina 20. stoljeća s ključnim procesom koji će uvelike promijeniti prirodu međunarodnih odnosa – postupnim propuštanjem tehnoloških inovacija iz vojno-sigurnosne sfere u civilnu.

Međutim, informatičko umrežavanje tijekom hladnoratovskog nadmetanja dvaju blokova provodilo se isključivo u vojne svrhe. Internet je nastao umrežavanjem nekoliko kompjutora u sustav nazvan ARPANET, a pokrenulo ga je američko

² Tako je primjerice Sun Tzu u svojoj čuvenoj knjizi *Umijeće ratovanja* iz 6. stoljeća pr. n. e. govorio da je vojskovođa pobjeda zajamčena isključivo ako posjeduje ključne informacije vezane za neprijatelja, klimu, teren itd. (2005: 7-10, 136).

³ Primjerice u svojoj knjizi *Viktorijanski internet* (1998) T. Standage potanko objašnjava ulogu telefona i telegrafa u vanjskopolitičkom i vojnom djelovanju engleske kraljice Viktorije. T. Wheeler u svom članku “Kako je telegraf pomogao Lincolnu da dobije Građanski rat” (2006) pokazuje kako je američki predsjednik Lincoln bio prvi vođa u povijesti koji se koristio telegrafom kako bi komunicirao sa svojim generalima na fronti u Američkom građanskom ratu.

⁴ Simbol je tog napretka u Drugom svjetskom ratu Bletchley Park, britanski centar za dekodiranje njemačkih “enigma”, koji je dekodirao preko 3 000 njemačkih poruka.

ministarstvo obrane 1969. godine.⁵ Tri godine kasnije način razmjene podataka i prijenosa informacija (izložen u pravilniku TCP/IP) označio je početak elektronskog međumrežja, odnosno interneta. Početkom 80-ih godina 20. stoljeća internet postaje dostupan javnosti. Godine 1990. na internetsko je umreženje bilo priključeno oko 100 000 ljudi, dok je već 1996. godine broj korisnika porastao na 12,8 milijuna (Held *et al.*, 1999: 345). Godine 2000. bilo je oko 360 milijuna korisnika, a danas ih je oko 2,5 milijardi (Internet World Stats, 2013). Informatičkom revolucijom (koju je J. Rifkin [2011] nazvao treća industrijska revolucija) kibernetički je prostor obuhvatio gotovo cijelu javnu i privatnu sferu svijeta, pretvorivši ga u ono što je M. McLuhan nazvao *globalno selo* (vidi u: Milardović, 2010: 20-39). Teoretski, internet – odnosno kibernetički prostor – širit će se u beskonačnost jer mu sustav počiva na umrežavanju servera kojima će se uvijek moći priključiti novi serveri.

Krajem 90-ih godina 20. i početkom prvog desetljeća 21. stoljeća počinju prvi kibernetički napadi država, a sve se više šire i kibernetički terorizam te organizirani kriminal.⁶ Rastuća tendencija sukobljavanja aktera u virtualnoj sferi te nezaustavljivost informatičkog napretka nameću jedno od ključnih političkih i pravnih pitanja: je li moguće uspostaviti pravnu kontrolu ili neku vrstu multilateralne vlasti u kibernetičkom prostoru? Odnosno može li taj prostor biti predmetom svojevrsne “institucionalizacije” međunarodnog prava i normi, kao što su to na političkom planu države provele uspostavom međuvladinih organizacija kako bi utvrdile neka zajednička pravila ponašanja u ratu i miru i pravne temelje da suradnjom suzbijaju univerzalno neprihvatljive pojave kao što su terorizam, organizirani kriminal, korupcija itd.?

U ovom ćemo se članku osvrnuti na spomenutu problematiku kroz tri razine razmatranja. U prvom ćemo se dijelu osvrnuti na bit kibernetičkog prostora kao fenomena u sklopu “tehnološke dominacije” u svijetu, čime ćemo ukazati na prirodu međuovisnosti međunarodnog društva država i kibernetičkog prostora. U drugom dijelu osvrnut ćemo se na prirodu suvremene hobbessovske anarhije u kibernetičkom prostoru te naznačiti njezina temeljna obilježja. U trećem dijelu pokušat ćemo ukazati (uzimajući, dakle, u obzir bit tehnološke dominacije u međunarodnoj politici i prirodu međunarodne anarhije u digitalnoj sferi) na mogućnost uspostave multilateralnog pravnog poretka u kibernetičkom prostoru. U izlaganju perspektiva za takvu

⁵ Ministarstvo obrane SAD-a u tom je razdoblju nazadovalo u svojoj strateškoj misli ponajviše zbog vijaska u Vijetnamu, pa i ranije u Koreji. Ulaganje u informatičku tehnologiju kao novi vid vojne strategije imalo je za cilj NATO-ovu pobjedu nad Varšavskim paktom s maksimalnim učinkom i minimalnim, gotovo nikakvim gubicima.

⁶ Naime, riječ je o “tipologiji izazova i prijetnji kibernetičkoj sigurnosti” koja se uglavnom svrstava u tri kategorije: “kibernetički kriminal, kibernetički terorizam i kibernetičko ratovanje” (Injac, 2013).

mogućnost razmotrit ćemo pravni kibernetiski poredak iz tri tradicionalna teorijska aspekta međunarodnih odnosa: hobbesovskog, racionalističkog i moralnog.

2. Kibernetiski prostor i međunarodno društvo

U jednom intervjuu iz 1966. godine Martin Heidegger postavio je ključnu dilemu: “Za mene je danas odlučno pitanje kako uopće tehničkome razdoblju dati jedan – i koji – politički sistem? Na to pitanje nemam odgovora (...) znam samo da to nije demokracija” (1994: 109). Činilo se da je padom socijalističkog bloka (1989-1991) spomenuta dilema razriješena, a Heideggerova skepsa u vezi s vladavinom demokracije u tehnološkom dobu opovrgnuta realitetom danog povijesnog trenutka. Prevlast liberalno-demokratskih ideala – ljudskih prava, političkih sloboda i slobodne trgovine – podrazumijevala je ideološko preklapanje s postignućima informatičke revolucije. Poklici “sloboda informaciji!” te “smrt udaljenostima!” odražavali su euforiju američkih i pojedinih europskih libertarijanaca koji su u internetu, odnosno u informatičko-tehnološkoj dominaciji vidjeli trijumf liberalizma: definitivan kraj državne kontrole te sredstvo sve većeg zblizavanja čovječanstva. Optimisti su tada vjerovali da će “oslabiti birokratska hijerarhija u korist umreženih organizacija te da će većinu vladinih funkcija preuzeti privatna tržišta i neprofitni entiteti” (Nye, 2011: 122). Međutim, u posthladnoratovskom razdoblju do takve radikalne promjene ipak nije došlo. Država je sa svojim političkim uređenjem i birokratskim aparatom i dalje temeljna jedinica međunarodnog poretka.⁷ Jedina prava promjena bila je stvaranje kibernetskog prostora te njegovo pretvaranje u novo, peto polje sukoba velikih sila. Možemo li kibernetiski prostor smatrati sferom mogućih pravno uređenih međunarodnih političkih odnosa, pitanje je na koje treba tražiti odgovor tako što će se pokušati objasniti priroda uzajamnog odnosa kibernetskog prostora i međunarodnog društva.

Na petom polju međunarodne politike (kao i na ostala četiri polja) u načelu djeluju isti akteri: pojedinci, države i organizacije. Razlika je jedino u prirodi njihova djelovanja. J. S. Nye iznio je njihova glavna obilježja unutar kibernetskog prostora:

- a) velike vlade (one u weberovskom smislu polažu monopol nad legitimnom uporabom nasilja, ali isključivo unutar svojih granica; kontroliraju širinu trži-

⁷ Ovdje se nećemo osvrnuti na raspravu unutar discipline međunarodnih odnosa vezanu uz ulogu države u posthladnoratovskom globaliziranom dobu. Naime, unutar discipline još se uvijek raspravlja o tome da li vestfalska država slabi ili jača u globalnom dobu, a prevagu i dalje drže zagovornici vestfalske države kao temeljne jedinice međunarodnih odnosa. O samoj detaljno izloženoj raspravi vidi u: Sorensen, 1998; općenito o odnosu globalizacije i vestfalske države vidi u: Beck, 2004. O pogrešnom relativiziranju državne moći u informatičkom dobu vidi u: Goldsmith i Wu, 2006.

šta i pristup tržištu; posjeduju vojni obrambeni sustav u slučaju kibernetičkog napada/obrane. Najveća je slabost prevelika ovisnost cjelokupnog političkog uređenja o sustavu koji je relativno lako srušiti);

- b) organizacije i visokostrukturirana umreženja (obilježje im je transnacionalna fleksibilnost, kontrola velikih budžeta, proizvodni razvoj itd. Najveća im je slabost, kao i u slučaju države, ovisnost o sustavu koji se lako može srušiti, opasnost od krađe intelektualnog vlasništva,⁸ kazneni progon od države);
- c) pojedinci i slabo strukturirana umreženja (obilježje im je niska cijena ulaska u kibernetički prostor, anonimnost, asimetrična slabost u odnosu na države i organizacije. Najveća slabost – legalni ili ilegalni progon od države ili organizacije) (*ibid.*: 133).

U kontekstu bitnih razlika između virtualnog i prirodnog/fizičkog prostora međunarodnih odnosa postavlja se pitanje mogu li države u kibernetičkoj sferi ocrtati područje jurisdikcije, uspostaviti međusobnu ravnotežu snaga i provesti kontrolu? Odgovor je tek djelomično afirmativan; naime, navedeni elementi ostvarivi su u onoj mjeri u kojoj država pribjegava svojim uobičajenim, klasičnim oblicima prakticanja suvereniteta. Pravni tim stručnjaka koji su radili na *Talinskom priručniku*, do danas najambicioznijem projektu uspostave pravnog poretka u kibernetičkom prostoru, ustvrdio je da se suverenitet države u kibernetičkom prostoru odnosi isključivo na teritorijalnu kabelsku infrastrukturu države (*Tallinn Manual*, 2013: 16).⁹ Kad je riječ o jurisdikciji država na petom polju interakcije, pravni je konsenzus da se državna jurisdikcija odnosi na pojedince unutar države, prema infrastrukturi, te

⁸ Intelektualno vlasništvo jedan je od glavnih problema izdavačke i zabavne industrije te glavni predmet spoticanja između SAD-a (u kojemu se većina te industrije nalazi) i EU, u čijem parlamentu građane zastupa tzv. Piratska stranka koja otvoreno zagovara slobodan pristup glazbi, knjigama, filmovima itd., tvrdeći “da patenti i privatni monopoli štete društvu” (Raos, 2011: 18). Iako je skidanje takvih materijala u većini zemalja ilegalno, ono se i dalje nesmetano odvija. Industrija izdavaštva i zabave tvrdi da zbog piratskog kriminala godišnje gubi 135 milijardi dolara (*Economist*, 2011: 20).

⁹ Ovdje treba naglasiti da državno uređenje također treba uzeti u obzir. Naime, koliko god je ono relevantno samo na unutrašnjem planu, ipak može utjecati na cjelokupni međunarodni sustav. Primjerice, ulične akcije (koje organiziraju društvene mreže kao što su Twitter i Facebook) češće su potiskivane u autokratskim nego u demokratskim režimima. Tako je recimo početkom 2011. godine, kada je došlo do žestokih prosvjeda u Egiptu kako bi se srušio Mubarakov režim, egipatskoj vladajućoj garnituri bilo relativno lako isključiti internet u cijeloj zemlji jer je internetska infrastruktura Egipta bila u vlasništvu nekolicine podobnih. U demokracijama, gdje postoji ozbiljna konkurencija među internetskim odašiljačima, gotovo je nemoguće ukinuti internet. Kada su 2012. izbili neredi u Londonu, engleski premijer Cameron pokušao je ograničiti pristup internetu, nakon čega se našao na meti kritika ne samo javnosti, koja je smatrala da takav pokušaj krši njezina temeljna prava, već i velikih financijskih lobija informatičke industrije (vidi u: Clemente, 2012: 13). U tom su smislu u kibernetičkom prostoru autokratske države u prednosti pred demokratskim.

na ekstrateritorijalnost u skladu s postojećim međunarodnim pravom (*ibid.*: 17).¹⁰ Tako je i s ravnotežom snaga – uravnoteživanje snaga, odnosno sprečavanje jedne sile da uspostavi apsolutnu kontrolu nad protokom informacija ovisi o tome koliko su države spremne ulagati u razvoj svoje informatičke infrastrukture te u razvoj sredstava za kibernetiku obranu/napad. Ukratko: država kontrolira onoliko kibernetičkog prostora koliko se odnosi na njezin fizički teritorijalni entitet, a njezina se moć mjeri količinom ulaganja u nove informatičke tehnologije.

Iako je Nye kategorizirao i u kratkim crtama naznačio ključna obilježja odnosa aktera na petom polju, međuovisni odnos fizičkih aktera i virtualnog svijeta ne rasvjetljava u potpunosti stvarnu bit relacije. O tome ne zdvajaju samo filozofi i pravnici, nego i teoretičari međunarodne politike, za koje je glavna prepreka upravo njihov pristup problemu. Naime, pokušaji teorijske racionalizacije jednog izrazito kompleksnog sustava koji se permanentno mijenja i bezgranično širi ne mogu dugoročno polučiti zadovoljavajuće rezultate. Najprije treba utvrditi ono što bitno dijeli kibernetički prostor od ostala četiri polja. Temeljna je, dakle, razlika ta što je taj prostor umjetan, a ne prirodan. Primjerice, kopno i more, koji posjeduju svojevrstno načelo-po-sebi, elementi su prirodnog sustava čiji je čovjek sastavni dio. Stoga postoji određeni uzajamni prirodni odnos čovjeka i njegove okoline koji se, između ostalog, odražava u činjenici da čovjek kao razumno/društveno biće na određenom prostoru uređuje svoju političku zajednicu te tako ustanovljuje jurisdikciju nad zemljom, vodama i zrakom. Budući da kibernetički prostor nije prirodan, nego je čovjekovo djelo, on ne posjeduje načelo-po-sebi; njegovo je izvorno načelo njegov tvorac, dakle čovjek. Za stvaranje petog, virtualnog polja političkog djelovanja nema bitnog obilježja do onog instrumentalnog, kao sredstva sa svrhom postizanja čovjekova cilja, u ovom slučaju prikupljanja i raspodjele informacija. *Instrumentalno* se ovdje kao pojam izravno nadovezuje na aristotelovsko viđenje općeg pojma *tehnologije*, koji se u etimološkom smislu odnosi na antički pojam “umijeća” stvaranja nečega (*tehne*).¹¹

¹⁰ Takav je primjer isključivanje interneta od strane kineske vlade u pokrajini Xinjiang zbog etničkih sukoba 2009. godine. Iako taj čin predstavlja suvereno kontroliranje interneta, ono je i dalje ograničeno na teritorijalnu jurisdikciju te na jednoj općenitoj razini nema nikakva utjecaja na sam kibernetički prostor.

¹¹ Aristotel u IV. knjizi *Nikomahove etike* objašnjava: “Svako se umijeće bavi nastankom, naime: iznalaženjem i razmišljanjem kako da postane što god od onih stvari koje mogu biti i ne biti, i kojima je načelo u tvorcu, a ne u tvorevini (...)” (1982: 1140a, 10-20). Tehnika je u tom općem antičkom smislu podrazumijevala “instrumentarij” pojedinca u apsolutno svim sferama života gdje njegovo umijeće dolazi do izražaja: tehnika vladanja, ratovanja, graditeljstva, sporta, oracije, umjetnosti, kovanja, gatanja itd. Tehnika kao “stroj” u instrumentalnom smislu praktične upotrebe društva ne pojavljuje se sve do 17. stoljeća, u predvečerje prve industrijske revolucije (o povijesnom razvoju pojma tehnike vidi u: Milardović, 2010: 42-55 i Žunjić, 2009: 221-235).

Tu se zapravo može uspostaviti analogija s državom, koja – kao ni kibernetički prostor – nije prirodna, već joj je u aristotelovskom smislu svrha nastanka društvena težnja za najvišim dobrom – pravno uređenom zajednicom. U oba slučaja čovjek kao tvorac predstavlja načelo-po-sebi, stoga je ono što karakterizira obje sfere, državnu i digitalnu, najprije sukob ljudskih volja te potom potreba za pravnim uređenjem kako bi se izašlo iz “prirodnog” stanja sukobljenosti. Razlika u procesu izlaska iz prirodnog stanja u stanje pravne uređenosti između države i kibernetičkog prostora istovjetna je razlici između države i međunarodnog društva. S jedne strane, država kao aparat zakonom podređuje pojedinca. Ulazak u svaku zajednicu podrazumijeva odricanje od nekih aspekata svoje slobode, što dovodi do “preobrazbe puke moći u vlast posredstvom prava” (Lalović, 2008: 50). Pravni je sustav, dakle, element posredstvom kojeg država u weberovskom smislu posjeduje monopol na upotrebu sile kako bi održavala sustav. S druge strane, u kibernetičkom prostoru volja je posrednički izražena kroz državni interes, čime kibernetički prostor poprima isključivo *međunarodni* karakter, kao prostor sastavljen od tehničke sposobnosti država da sudjeluju u njemu sa svrhom podređivanja organizacija i pojedinaca. Stoga, razmišljanje o pravnom uređenju kibernetičkog prostora podrazumijeva razmatranje pravnog uređenja iz perspektive međunarodne teorije. U takvom pristupu problem je dvostruk: dok je međunarodno društvo država na određen način ovladalo zemljom, vodom i zrakom (ocrtavši granice suvereniteta i jurisdikcije), pravnu je vlast veoma teško proširiti na peto polje zbog njegova virtualnoga karaktera. Drugo, svaki pravni sustav izrastao je iz specifične kulture određenog religijskog i civilizacijskog podneblja. Za kibernetički prostor u pravnom ili političkom smislu ne postoji takva pretpostavka. I tu se ponovno vraćamo na Heideggerovu dilemu: kako bilo čemu tehnološkome dati politički predznak?

Internet je na određeni način vrhunac onoga što je Heidegger zvao tehnološkom vladavinom koja je od političko-pravnog sustava u potpunosti autonomna. Posljedica je to povijesne preobrazbe pojma tehnologije, od primarno instrumentalne do vladajuće pretpostavke života društva. Tradicionalni je pogled na tehnologiju podrazumijevao najprije misaonu aktivnost, koja ustvrđuje svrhu stvaranja određenih sredstava kako bi se postigao određeni cilj. Kako je tvrdio Heidegger, u kontekstu antičkog shvaćanja, promišljanje kao najviše načelo prakse (nadređeni odnos *theoria* prema *praxis*) bilo je vrhunska intelektualna aktivnost,¹² dok je *tehne* bilo samo umijeće proizvodnje; proizvodnje u smislu dopuštanja nečemu skrivenom u prirodi da se razotkrije (u činu stvaranja) kao postojeća forma (vidi u: Heidegger, 1977: 10-12 i 1982: 100). Međutim, u onom modernom, dakle praktičnom/kartezi-

¹² U svom čistom kontemplativnom smislu ili kao najviše načelo prakse *theoria* je bila dostojna isključivo bogova. O odnosu teorije i prakse kroz povijest od antičkih vremena do danas vidi Arendt, 1998.

janskom smislu ovladavanja svime što se nalazi u čovjekovu vidokrugu (u prirodi kao beskrajnoj pričuvi potencijalnih proizvoda), suvremeni je čovjek svoju praktičnu mudrost (*pronesis*) podredio upravo tom praktičnom aspektu proizvodnje. Ta racionalistička tradicija koja je posljednjih nekoliko stoljeća stvorila kult napretka (*progress*) započinje još s Descartesom i njegovim *Raspravama o metodi* iz 1637. godine gdje se eksplicitno navodi da je svrha znanja o prirodnim elementima (vatri, vodi, zvijezdama itd.) čisto praktične naravi, kako bi se čovjeka postavilo kao “gospodara prirode” (Descartes, 2008).¹³

Kartezijanski je zaokret u odnosu prema umijeću stvaranja jednom zauvijek pojmovno odvojio *tehne* od *tehlike*, određivši početak novog doba: “za razliku od *tehne*, koja navodno nikada nije podrazumijevala neku vrstu praktičnog postignuća, moderna tehnika dodaje *proizvodnji* moment djelotvornosti na uštrb znanja” (Žunjić, 2009: 250). U svom djelu *Pitanja o tehnicima* Heidegger (1977) taj novi položaj pojedinca unutar tehnološke dominacije naziva vladavinom “postave” (*Gestell*), što doslovce znači da je priroda, iz koje se umijećem razotkrivaju prethodno skriveni oblici, postala pukom ispostavom predmeta tehničke proizvodnje. No ta postava znači i da je: “čovjek postavljen, prinuđen i izazvan od jedne moći koja se objavljuje u bivstvu tehnike i kojom on ne gospodari” (Heidegger, 1994: 113). Razlog zašto čovjek ne gospodari tehnikom jest taj što je konstantno izazivan da razotkriva nove, još neotkrivene stvari, pri čemu sâm nesvjesno postaje dio te velike pričuve (Heidegger, 1977: 18). Obrtanjem odnosa načela prema kojemu praksa podređuje teoriju, odnosno proizvodnja mudrost, izgubljen je ponajprije sustav vrijednosti, bez kojega je kao vrhovnog načela pravno-politički sustav nemoguć. U slučaju kibernetičkog prostora, koji se neograničeno širi i nezaustavljivo napreduje, čovjek i društvo postali su roba u pričuvi jedne “beskrajne tehnološke paradigme” (Spegele, 2009: 127).

Suvremena tehnologija izmijenila je identitet modernog društva te je svojom dostupnošću, praktičnošću i gotovo besplatnim mogućnostima komuniciranja i prikupljanja podataka stvorila društvenu i institucionalnu ovisnost o kibernetičkom prostoru (vidi u: Paić, 2011: 160-187). Rezultat tehnološkog napretka u modernom dobu (od parnog stroja do interneta) jest postupno podčinjavanje društva vladavini tehnologije, što ima duboke korijene u zaokretu prema znanosti. H. J. Morgenthau je početkom 70-ih godina 20. stoljeća, u vrijeme rane faze kreiranja interneta od strane američkog vojnog establišmenta, napisao svoje posljednje veliko djelo, *Znanost: sluga ili gospodar?* u kojemu je upozorio da će tehnologija kao “primijenjena znanost”, iako je lako dostupna, u konačnici društvu ispostaviti velik račun. Rat kao

¹³ Zapadu je u naslijeđe ostavljeno mišljenje prema kojem se cjelokupna tradicionalna filozofija – koja ima samo jednu svrhu, težnju kreposnom životu i vrlini – odbacuje. Ustvari, na političkom planu već je Machiavelli udario temelje praktičnosti, odnosno realističkom pragmatizmu kao načelu ljudskog djelovanja (vidi u: Strauss, 2006: 207-209).

izvanjska prijetnja u kontekstu tehnološkog napretka tek je jedan aspekt uništenja čovjeka i njegova okruženja. Međutim, postoji i drugi, puno gori aspekt, koji se tiče uništenja čovjekove unutarnje biti – njegove autonomije, odnosno slobode izbora (Morgenthau, 1972: 3-4).¹⁴

Konačni rezultat duha vremena “tehnološke dominacije” nad međunarodnim društvom jest opća anarhija. Kada kažemo anarhija, pritom ne podrazumijevamo samo onaj klasični hobbesovski odnos država *bellum omnium contra omnes*, nego i apsolutnu odsutnost bilo kakve hijerarhije u društvenim odnosima, koje u suvremenom neoliberalnom i transkapitalističkom dobu karakterizira: “otvorenost, fluidnost i rizomatska struktura informacijskih tehnologija i kompjutora” (Paić, 2011: 164; u širem kontekstu suvremenog kapitalističkog društva vidi u: Deleuze i Guattari, 1987). U društvu “tehnološke dominacije” podređenost napretku ima za posljedicu ponajviše moralnu anarhiju u sustavu znanja, koja na općenit način oslikava cjelokupno tehnološko doba. U tom smislu Morgenthau upozorava da “znanost više nije svjesna potrebe za moralnim odredbama u ljudskom znanju. (...) Suvremeni su sustavi *a priori* odlučili što je bitno, a što ne u domeni znanja, kao i što je vrijedno i što nije vrijedno samog znanja. Oslobodivši tako znanost od podređenosti heterogenom redu moralnih vrijednosti, svako moralno ograničenje bilo je odbačeno” (1972: 13). Na takvim su temeljima anonimnost, brzina slanja informacija i gotovo besplatan pristup na površini beskrajno brzog procesa širenja kibernetičkog prostora, sukladnog nezaustavljivoj uzlaznoj dijagonali tehnološkog napretka, stvorili anarhiju u odnosima društva i država.

Dakle, bit je kibernetičkog prostora njegova praktična primjena protoka informacija, o čijem virtualnom prostoru države, s jedne strane, u potpunosti ovise (do razine mogućnosti propadanja cjelokupnog unutarnjeg sustava vlasti, infrastrukture, pa i gubljenja života), dok, s druge strane, taj prostor upotrebljavaju kao peto bojno polje, gdje njihova priroda najviše dolazi do izražaja. Riječ je o prostoru koji karakterizira odsutnost morala i difuzna moć, odnosno kako je objasnio engleski ministar oružanih snaga Nick Harvey u jednom svom govoru 2010. godine: “Kada god čovjek širi svoju dominaciju, bilo na kopnu, moru, u zraku ili pak u kibernetičkom prostoru, on uvijek sa sobom donosi i unosi ono esencijalno iz svoje prirode” (Yorke, 2010: 20). Budući da je “tehnološka dominacija” stvorila prirodno stanje, odnosno anarhiju, postavlja se pitanje o kakvoj je anarhiji riječ?

¹⁴ Morgenthau ovdje upozorava i na pogubnost prirode pozitivističkih znanosti koje samo doprinose dominaciji tehnološkog napretka. Po njegovu mišljenju, zabrinjavajuća je apsolutna prevlast kvantitativnog nad kvalitativnim u proučavanju društva, stoga on razbija mit da je ljudski napredak vezan uz akumulaciju znanja: “Mi uočavamo kako se dosad neviđen porast teoretskog znanja i praktičnih mogućnosti preklapa s dosad neviđenim porastom fizičke ugroženosti, društvene dezintegracije i metafizičke sumnje” (1972: 46).

3. Međunarodna anarhija u kibernetikom prostoru

Kada govorimo o logici anarhije u digitalnoj sferi, ona je velikim dijelom odraz uobičajenog stihijskog poimanja anarhije u realnom međunarodnom društvu, međutim s nizom znakovitih razlika. Među navedenim akterima (čovjek, država i organizacija) jedino moć suvereniteta države ima glavnu ulogu u definiranju odnosa u kibernetskoj anarhiji¹⁵ (kao što smo ranije naveli, kabelska infrastruktura na kojoj počiva kibernetiski prostor fizičko je vlasništvo države na određenom području). Za razliku od kompanija, grupa ili pojedinaca država ima mogućnost razmjerno većih ulaganja u svoj vlastiti digitalni ofenzivni/defenzivni program, što ju čini moćnijim igračem od druga dva aktera. Međutim, priroda odnosa sasvim je izmijenjena. I tu nailazimo na prve veće razlike u pojmovnom shvaćanju anarhije u kibernetikom i realnom svijetu odnosa.

Prva je značajnija razlika između kibernetike i realne anarhije u tome što se zbog jednostavnosti i niske cijene uključivanja u kibernetiski prostor cijeli niz aktera uključuje u međunarodnu arenu. Zahvaljujući svojoj snazi i utjecaju oni na virtualnoj razini mogu ugrožavati države na načine koje je nemoguće zamisliti u realnom svijetu. M. M. Manjikian iznosi tri glavna obilježja koja digitalnu sferu čine anarhičnom: 1. mogućnost mobilizacije korisnika, pogotovo "outsidera", uključujući i one koji se nisu mogli uključiti u politički sustav konvencionalnim sredstvima; 2. mogućnost brzog pristupa informacijama neodređene, sumnjive i neregulirane kvalitete; 3. ukidanje geografskog čimbenika izravnim povezivanjem korisnika (vidi u: Manjikian, 2010). Kako je uočio Nye: "Problem je svih država u današnjem globalnom informatičkom dobu taj što se neki relevantni događaji zbivaju mimo kontrole nekih od najmoćnijih država svijeta" (2011: 113). Najbolji je primjer kako jedna zviždačka udruga kao što je *Wikileaks*, preseljena u kibernetiku sferu, može izazvati diplomatske skandale i neugodnosti prvoj vojnoj sili svijeta SAD-u. Kibernetikom prostorom suvereno djeluju razni akteri: od grupa za pritisak kao što je pokret *Avaaz* i hakera kao što je skupina *Anonymus* do organiziranog kriminala i međunarodnog terorizma. Riječ je o društvu koje je informirano i "haktivno".¹⁶ Nye zaključuje da

¹⁵ Svakako je važno naglasiti da kada u ovom kontekstu, pogotovo u odnosu država-organizacija, govorimo o moći države, mislimo na današnje velike sile kao što su SAD, Engleska, Francuska, zemlje BRIKS-a itd., koje su jedine relevantne kad je riječ o prisutnosti u kibernetikom prostoru. Primjerice, Pentagon ima sedam milijuna kompjutora priključenih na 15 000 mreža (Nye, 2011: 132); ako dođe do kibernetikog rata, vlade SAD-a, Rusije, Kine itd. u posjedu su zavidnih količina sredstava kojima mogu unajmiti najprestižnije hakere i poboljšati infrastrukturu, što manje države (a pogotovo pojedinci i kibernetika gerila) ne mogu.

¹⁶ Društveni aktivizam jedan je od najranijih fenomena kibernetikog prostora, a nastao je kao posljedica propuštanja interneta iz vojne sfere u civilnu. U Kaliforniji je 1998. godine jedan bračni par, nezadovoljan što se američki Kongres bavi trivijalnim stvarima kao što je opoziv predsjednika Clintona zbog njegovih seks-skandala, elektroničkom poštom prosljedio peticiju

zbog informatičke revolucije posthladnoratovski svijet nije čak ni multi-polaran, već ne-polaran. Svaki pojedinačni glas aktera može izravno utjecati na kreiranje svjetske ili unutarnje politike. Kibernetički se prostor, dakle, nalazi u hobbesovskom prirodnom stanju s više aspekata; ponajviše zbog prisutnosti difuzne moći kao posljedice uključivanja niza aktera, zaštićenih skrivenim identitetom, koji, iako su hijerarhijski kategorizirani (države, organizacije, pojedinci), gotovo jednakomjerno dijele moć u mnogim aspektima.

U teoriji discipline međunarodnih odnosa pojam anarhije usko se veže uz tradiciju hobbesovskog prirodnog stanja *bellum omnium contra omnes*.¹⁷ Glavno je obilježje takvog kolektivnog stanja svijesti “endemično i neograničeno” ratno stanje. Pod “neograničenim” ratnim stanjem A. Wendt ne podrazumijeva materijalne sposobnosti pojedine države za vođenje rata (koje su uvijek ograničavajuće), nego psihološki efekt percepcije neprijatelja. Ta percepcija nalaže uništenje neprijateljske države i društva pod svaku cijenu svim raspoloživim sredstvima jer u suprotnom njoj samoj prijeti nestanak. Po hobbesovskoj logici, u takvom opsadnom mentalitetu kolektiva (najprostije izraženom u sintagmi “ili mi ili oni”), ako i dođe do mira između dvije države, riječ je više o privremenom primirju, a ne realnom miru, jer osjećaj ratnog stanja permanentno je prisutan, pa tako i stalna pripravnost na nove sukobe (Wendt, 2009: 265). Kao pravno nereguliran prostor, samim akterima nespoznatljiv zbog permanentnog napretka tehnologije te rukovođen od pojedinaca koji u političkom smislu nemaju kapacitet razumijevanja kibernetičkog prostora izvan okvira makijavelističkog sudaranja moći i interesa realpolitike, kibernetičku anarhiju definira jedan od najvažnijih elemenata takvog stanja – *strah* od “drugog”.

Pojam straha značajan je poticaj za prirodni osjećaj neprijateljstva i ratobornosti među akterima. U vrijeme kada Hobbes piše svoja djela osjećaj ugroženosti jedne države od one druge prirodna je posljedica manjka informacija, koja kod vladara proizvodi strah od “nepoznatog drugog”. U informatičko doba, iako je situacija dijametralno suprotna, efekt je isti: zbog prevelikog protoka informacija i lake

koja je u svega nekoliko dana sakupila 300 000 potpisa. Tako je nastao digitalni pokret *MoveOn*, preteča svih pokreta za javni pritisak preko društvenih mreža. Nakon američkog napada na Irak 2003. godine *MoveOn* je preko interneta organizirao tzv. “Virtualni marš na Washington”. Oko milijun građana SAD-a poslalo je elektroničku poštu svojim predstavnicima u Senatu i Kongresu. U tim okolnostima nastaje mreža Avaaz 2007. godine, danas najveća globalna organizacija za društveni aktivizam preko interneta, među čijim su osnivačima i neka zvučna imena iz najviših sfera političke moći: iz UN-a, Svjetske banke, britanske diplomacije, američkog Kongresa itd. (vidi u: Fordham, 2012: 10-11).

¹⁷ U Wendtovo interpretaciji logika anarhičnog prirodnog stanja zapravo je klasična sigurnosna dilema: “Opstanak (države) ovisi isključivo o vojnoj moći, što znači da će porast sigurnosti države A nužno smanjiti sigurnost države B, koja nikada ne može biti sigurna da je porast moći države A isključivo u obrambene svrhe” (Wendt, 2009: 265).

dostupnosti dolazi do zatrpavanja i manipulacije informacijama. Strah je dodatno opravdan činjenicom da je internet sasvim nova pojava, barem kada govorimo u kontekstu pet tisuća godina pisane povijesti o odnosima među narodima, u kojemu zbog permanentnog napretka kapaciteti uništenja postaju neograničeni, dok se neprijateljska strana teško može ne samo prepoznati nego i locirati. Dakle, bez povijesnih iskustava, ali sa spoznajama o sposobnostima kibernetске destrukcije, države prirodno razvijaju osjećaj međusobnog nepovjerenja.

Izvor je straha u klasičnom hobbesovskom poimanju prirodnog stanja najprije strah od smrti, ali i, kako smo naveli ranije, znanje aktera da se rat može voditi bez ograničenja, što samo po sebi označava, kako Hobbes navodi, život “težak, surov i kratkotrajan” (1996: VIII, 9). Time se stvara prirodna potreba za izlaskom iz prirodnog stanja, iako su sredstva za takvo što relativno ograničena. U realnim međunarodnim odnosima postoji tek mali broj elemenata koji nastali sukob mogu ograničiti. To su primjerice uravnoteživanje snaga ili iscrpljivanje (Wendt, 2009: 261). Budući da je tu riječ o isključivo materijalnim elementima, ti se elementi ne mogu odnositi na virtualni svijet kibernetских odnosa, što kibernetску anarhiju čini dodatno problematičnom. Međutim, u klasičnoj anarhiji postoji još jedan element za obuzdavanje sukoba – element tzv. “izvanjskog obuzdavanja”, a to je uspostava Levijatana (*ibid.*). Po Hobbesu, to je autoritet što ga opća volja povjerava pojedincu/vijeću pojedinaca, kojemu je povjerena tolika moć i snaga da on vladavinom sile provodi tu volju u zajednici kojoj glavna svrha postaju mir i međusobna pomoć u zaštiti od vanjskog neprijatelja (Hobbes, 1996: XVII, 13).

Levijatan, u smislu “izvanjskog” obuzdavanja aktera na “unutarnjem” planu kibernetskog prostora, zapravo je proces koji se ostvaruje posljednjih godina te je usko povezan s prakticiranjem državnog suvereniteta. Riječ je, zapravo, o najvećoj kontroverzi i skandalu suvremenog doba u SAD-u, Rusiji, Kini i zemljama Zapada, a koji se odnosi na kompleksnu konsolidaciju i nadzor informacija čiji je način funkcioniranja razotkrio bivši djelatnik CIA-e i NSA-a, danas odbjegli zviždač Edward Snowden. *The Guardian* (i *Le Monde*) dozirano su izvještavali o sprezi američkih, britanskih, francuskih, njemačkih, novozelandskih i australskih tajnih službi u kontroli i nadziranju kibernetskog prostora.¹⁸ *Prizma*, *X-Keyscore* i *Project Tempora* postali su sinonimi “unutarnje” (ali i globalne) kontrole Zapada, uz pomoć kojih, barem na Zapadu, uistinu dolazi do stvaranja Levijatana. Ta se konsolidacija u prvom redu odnosi na velike kompanije kao što su Facebook, Yahoo, Skype,

¹⁸ Snowdenova otkrića upozorila su na *modus operandi* zapadnih službi i način konsolidacije; naime, u SAD-u je primjerice protuzakonito prisluškivati američke državljane bez sudskog naloga. Međutim, otkako je engleska služba GCHQ uvela svoj program nadzora te nakon što su taj projekt financirali NSA i američka vlada (kako pokazuje Snowdenova dokumentacija), američkim službama više nisu ni trebali naloziti za prisluškivanje jer je sve potrebno prisluškivanje vršio GCHQ te potom razmjenjivao podatke.

Google itd. Nakon izbijanja skandala sa Snowdenovim otkrićima te su se kompanije, u strahu da bi mogle početi gubiti korisnike, javno ogradile tvrdeći da nisu nikada surađivale s CIA-om i NSA-om. Međutim, Facebook nije mogao prešutjeti da su “dostavljali samo one podatke koje su bili dužni dostaviti po zakonu”. Uopće nije prijeporno da je postojala prešutna sprega velikih kompanija i vlada, jer je upravo to logika Levijatana – u kibernetičkom prostoru velike kompanije, osim što su meta stalnih hakerskih napada, nemaju logistiku zaštite kakvu ima država. Da bi dobile zaštitu države, velike joj kompanije dostavljaju podatke i surađuju s njom. Gotovo jednaka, samo ne toliko skrivena konsolidacija, postoji i na istoku. Kina je zabranom Facebooka i Twittera ograničila nadzor Zapadnog Levijatana na svom prostoru. U svojoj kibernetičkoj domeni kineske vlasti, osim uobičajene cenzure i ukidanja servera te fizičkih progona kao posljedice, čak i manipuliraju internetom.¹⁹

U današnjoj kibernetičkoj anarhiji imamo globalne i lokalne aktere koji su “militarizirali” svoje područje kontrole nad kibernetičkim prostorom. Preokupacija militarizacijom digitalne sfere traje od kraja 90-ih godina 20. stoljeća. Tadašnja (danas već prilično zastarjela) američka doktrina *informacijskog ratovanja* (*information warfare*, IW) po definiciji glasi: “IW je bilo koja akcija koja onemogućuje, iskorištava, kvari ili uništava neprijateljeve informacije i njihove funkcije te koja štiti nas od tih istih akcija (...)” (Borden, 1999). Drugim riječima, rana kibernetička vojna doktrina bila je vezana isključivo uz zaštitu informacija i manipulaciju informacijama neprijatelja. Nezaustavljiv napredak na tom polju u narednih je deset godina doveo do potpune transformacije sredstava, pa tako i same doktrine. Informatički sustav postao je dio kritične infrastrukture države, a sredstva za njegovo uništenje sve naprednija. Naime, kibernetičkim napadima mogu biti ugroženi nacionalni interesi različite vrste: “povjerljive informacije od interesa za nacionalnu sigurnost, zračni promet, baze podataka građana, infrastrukturni sistemi itd.”, dok je obrana od takvog napada “proces koji mora biti unaprijed isplaniran i za njegovu pripremu i provođenje potrebni su znatni kapaciteti (financijska sredstva, ljudski resursi i drugo)” (Injac, 2013). Sredstvo napada lako su dostupni i zanemarivo jeftini virusi, tzv. “oružja za masovno ometanje” koja mogu “uništiti kompjutorske sustave, energetske mreže, industrijsku proizvodnju i financijska tržišta”, drugim riječima, kompletan državni sustav (Fry, 2010).

¹⁹ Ovdje smo dužni objasniti način na koji Kina manipulira internetom, na primjeru otvorenog saveza između vrha kineske vlasti i lokalnih korisnika interneta u svojevrsnom zajedničkom “istjerivanju pravde”. Naime, pod krinkom “poboljšanja partije putem glasa naroda” vrhovna vlast na lokalnoj razini potiče javni progon i linč nižerangiranih dužnosnika preko interneta. Za ilustraciju može poslužiti slučaj jednog partijskog dužnosnika u pokrajini Nanjing koji se zamjerio lokalnoj javnosti izjavom da se “stanovi ne bi smjeli prodavati ispod cijene”. Nakon višemjesečnog progona na internetu vlast ga je smijenila pod optužbom za korupciju. Dokaz korupcije bili su njegov ručni sat i nešto skuplja marka cigareta (vidi u: Lu, 2009: 17).

U internoj studiji Bijele kuće *Nacionalna sigurnosna strategija (National Security Strategy)* kibernetička sigurnost navedena je kao “najozbiljniji izazov nacionalnoj sigurnosti, javnoj sigurnosti i ekonomiji ove (američke) nacije” (2010: 27).²⁰ Američki general K. B. Alexander, nekadašnji načelnik NSA-a, izjavio je 2009. godine pred odborom tek osnovanog USCYBERCOM-a (Američko kibernetičko zapovjedništvo) da će se “idući rat voditi u kibernetičkom prostoru” (Lopez, 2009). Iduće godine Alexander postaje načelnik USCYBERCOM-a, prvog vojnog zapovjedništva zaduženog za kibernetički prostor. Uz SAD, Velika Britanija i Južna Koreja te Kina, Indija, Rusija i Izrael prve su države koje su uspostavile formalnu zapovjednu strukturu nadležnu za kibernetički prostor.²¹

Od 2000. godine hakerski napadi postaju uobičajen način obračuna sukobljenih država. Među poznatijim primjerima kibernetičkih napada izraelsko je blokiranje Hezbollahovih internetskih stranica 2000. godine kao odgovor na ranije hakerske napade Palestinaca. Poznat je i slučaj ruskog hakerskog napada na Estoniju 2007. godine.²² Rusija je sličan napad ponovila i u vrijeme Rusko-gruzijskog rata 2008. godine. Godine 2010. SAD je (uz pomoć Izraela i, nagađa se, nekih zapadnih vlada) virusom *Stuxnet worm* napao iranski nuklearni program. Godine 2012. saudijski ARAMCO pogodio je kibernetički napad koji je uništio sustave na 30 000 kompjutera. Iako se još uvijek nagađa tko bi mogao stajati iza tog posljednjeg velikog napada, glavna sumnja pada na Iran, koji je navodno za osvetu zbog američkog napada *Stuxnet wormom* napao glavnog američkog saveznika u bliskoistočnoj regiji (vidi u: Gross, 2013). To su neki od krupnijih primjera sukoba na kibernetičkoj razini onih država čiji su odnosi u realnom svijetu zategnuti. U takvim anarhičnim odnosima važno je upozoriti na trend porasta kibernetičkih napada. Američki Ured za domovinsku sigurnost objavio je podatak da je između 2004. i 2007. broj pokušaja hakerskih prodora u američke vladine i nevladine kompjutorske sustave skočio s 24 000 na 37 000, što je porast od gotovo 58% (Hughes, 2010: 528). FBI je procijenio da je u samo nekoliko godina (do 2010) čak 108 zemalja bilo zahvaćeno nekom vrstom teških oblika kibernetičkih napada (*ibid.*).

Porast militarizacije u kibernetičkom prostoru ima i pozitivne i negativne aspekte. Negativan je svakako aspekt činjeničnog produbljivanja antagonizama u sferi permanentne anarhije gdje zbog virtualnog karaktera bojnog polja nije moguće us-

²⁰ Za dosad najtemeljitiiju studiju o načinu i prirodi kibernetičkog ratovanja vidi u: Libicki, 2007.

²¹ O svakoj od navedenih država, detaljno o vojno-kibernetičkom sustavu vidi u: Hughes, 2010: 530-533.

²² Iako ruska vlada navodno nije imala nikakve veze s “patriotski” nastrojenim hakerima, kojima je kao povod za napad poslužila odluka estonske vlade da se ukloni spomenik borcu Crvene armije iz središta Tallinna, taj je događaj potakao ozbiljnu raspravu unutar NATO-a o tome može li se kibernetički napad svrstati u istu kategoriju s klasičnom vojnom agresijom.

postaviti ravnotežu snaga ni odrediti vlastita ograničenja unutar okvira nekakvog pravnog sustava, još uvijek u povojima. U slučaju sukoba posljedice mogu biti pogubne za stvarne sustave i ljude. S druge strane, upravo zbog toga što su mogućnosti uništenja bezgranične, države mogu biti prinuđene na razgovore o uspostavi međdržavnog ugovora vezanog uz kibernetički prostor.²³ Mogućnost takvog ugovora treba promatrati s teorijske razine pravnih i ugovornih tradicija Zapada čija su postignuća vidljiva u realnom svijetu međunarodnih političkih odnosa, te bi sukladno tome trebala poslužiti kao model za suvremenu analizu mogućnosti izlaska država iz kibernetičkog “prirodnog stanja” u stanje kibernetičkog “multilateralnog ugovora”.

4. Mogućnost pravnog stanja u kibernetičkom prostoru

Izlazak iz prirodnog stanja *bellum omnium contra omnes* moguć je, dakle, jedino ulaskom u stanje pravno uređenih odnosa. To su poučavali (iz različitih teorijskih perspektiva) i Hobbes, i Grotius, i Kant. U međunarodnim odnosima iz hobbesovske perspektive, uvesti Levijatana kao snagu opće volje među narodima (što bi značilo stvaranje svjetske vlade) nije moguće jer države, iako nisu jednake, ostaju suvereni subjekti, dakle neovisne pravne osobe. Međunarodno pravo²⁴ stoga se može ostvariti isključivo ako se iz prirodnog stanja ulazi u stanje multilateralnog ugovora. Da bi došlo do ozbiljenja eventualnog pravnog sustava u kibernetičkom prostoru, potrebno je pravno kodificirati odnose među državama, pogotovo kada je riječ o kibernetičkom ratu. Za potrebe razumijevanja pristupa različitih teorijskih tradicija ovoj problematici važno je razlučiti jedan bitan element: ustvrditi razliku između *zakona* i *prava*. Naime, rimsko je pravo u antici poznavalo svojevrstan vrijednosni i hijerarhični odnos između podređenog zakona, *lex*, i nadređenog prava, *jus*, gdje je “zakon predstavljao precizniju formulaciju prava”, odnosno formalizaciju načela pravčnosti (Hjorth, 2007: 606). Pravni pozitivizam modernog doba razdvaja ta dva pojma: zakon, *lex*, dobiva središnje značenje kod pravnika, koji ga doživljavaju deskriptivno i analitički kao specifikaciju prava. Samo pravo, *jus*, podrazumijeva pitanje pravde, koja (kada se nadoveže na tradiciju prirodnog prava) ne pripada toliko domeni politike koliko domeni moralne filozofije (*ibid.*).

Budući da smo već naglasili difuzni karakter kibernetičkog prostora u kontekstu i morala i moći, postavlja se pitanje kako uopće dogovoriti zakonski okvir o odnosima, a kamoli jedan pravni kibernetički poredak. Naime, da bi uopće moglo doći

²³ O tome svjedoče napori stručnog tima NATO-ova Centra za suradnju i kibernetičku obranu, čiji je trogodišnji rad rezultirao *Talinskim priručnikom*. Priručnik se bavi upravo pitanjima primjene međunarodnog ratnog prava na kibernetički prostor (vidi u: *Tallinn Manual*, 2013).

²⁴ Pojam međunarodno pravo prvi se put pojavljuje u djelu Jeremija Benthama *Uvod u načela morala i zakonodavstva* iz 1780. godine. Do tada je u uporabi bio pojam “prava naroda”, koji se izravno nastavljao na rimsku tradiciju Ciceronova *jus genitum* (vidi u: Malanczuk, 1997: 1-2).

do ikakvog uređenog stanja, svaki pravni poredak mora *a priori* imati preduvjete za pravno uređenje. Za racionalizam u teoriji međunarodnih odnosa preduvjet je bila ravnoteža snaga; za liberalizam to je bio republikanski ustav kojim bi države ušle u pravno stanje građanske federacije.²⁵ Kad je riječ o kibernetičkom prostoru, takve pretpostavke iz realnog svijeta veoma su teško primjenjive u virtualnoj sferi. Budući da se kibernetički prostor kao tzv. peto polje izdvaja iz uobičajenog prostora nacionalne jurisdikcije i suvereniteta, najprimjerenije bi u definiranju njegova pravnog stanja trebalo biti načelo poznato kao tzv. “zajedničko naslijeđe čovječanstva”. Riječ je o pravnoj invenciji koja se pojavila 60-ih godina 20. stoljeća, a odnosi se na područja izvan državne jurisdikcije kao što su svemir, visoka i niska mora te Antarktika.²⁶ Iako je riječ tek o načelnom stavu koji nema stvarnih odraza u konvencionalnom pravu, kibernetički je prostor po svom karakteru upravo to – zajedničko područje dostupno cijelom ljudskom rodu.

Laka dostupnost, bezgranično širenje i anarhija kao rezultat takvog stanja, u teorijskom smislu mogu ući u stanje uređenih odnosa iz sljedećih perspektiva:

4.1. *Hobbesovski pristup*

Ovaj pristup oslanja se na pozitivnopravnu tradiciju, usredotočujući se isključivo na primjenu zakona, *lex*. U hobbesovskoj tradiciji to znači da zakon nema drugog izvora (pogotovo ne moralnog) osim samog “suverena” koji ga objavljuje kao naredbu. Budući da zakon vrijedi jedino unutar države kao suverenog entiteta, na međudržavnoj razini takav bi se “zakon” mogao uspostaviti jedino i isključivo kao međudržavni “dogovor”, što bi se u konačnici odnosilo i na zakonske dogovore o kibernetičkom prostoru. Bit je takvog promišljanja da međunarodna razina kao neovisni subjekt nema neku posebnu funkciju. Budući da je riječ o međudržavnom entitetu, posjedovanje funkcije podrazumijeva jedino država – glavne su joj funkcije, kako smo ranije naveli, održavati unutarnji mir i unutarnju solidarnost protiv vanjskih neprijatelja.²⁷ Što se tiče kibernetičkog prostora, ovakav bi pristup podrazumijevao

²⁵ Koncept ravnoteže snaga kao preduvjet za izgradnju međunarodnog pravnog sustava zagovarali su ponajviše racionalisti engleske škole M. Wight (1973) i H. Bull (2002). Ideja o republikanskom ustavu i federaciji republika kao preduvjetu za međunarodno pravo izvorno potječe od Kanta (2000), a kasnije su je na temelju ideje o demokratskom miru razrađivali liberalni teoretičari M. Doyle (2000) i D. Held (1992).

²⁶ To je načelo prvi put spomenuto u Rezoluciji Opće skupštine UN-a (XVIII) 1963. godine. Četiri godine kasnije ta je rezolucija uklopljena u Sporazum o svemiru UN-a, gdje se u prvom članku navodi da su istraživanje i eksploatacija svemira otvoreni za cijelo čovječanstvo.

²⁷ Ovdje je važno shvatiti kontekst u kojemu Hobbes piše. On je, naime, bio svjedok Engleskog građanskog rata (1642-1651), te je građanski rat uvijek doživljavao kao gore stanje odnosa od međudržavnog rata. U svojim se spisima nije pretjerano bavio međudržavnim odnosima, uglavnom se oslanjajući na Tacitovu postavku da ne postoji gori rat od građanskog rata (Rahe, 2008: 273).

načelni dogovor strana u sukobu. Na multilateralnoj bi se razini dogovorio niz pravila koja bi potom bila primijenjena kao zakon o ratovanju.²⁸ Jamstvo mira bila bi ravnoteža snaga, održavana u realnom svijetu te reflektirana na kibernetički prostor. To, drugim riječima, znači da bi država uz uobičajeno naoružavanje iz sigurnosnih razloga programirala nove kompjutorske viruse i instalirala nove *firewall* zaštite.

Zakonska kodifikacija kibernetičkog rata preduvjet je svakog budućeg uređenja odnosa. Multilateralna suradnja posljednjih godina ukazuje na potrebu stvaranja svojevrsne "internetske vlade". U Tunisu je 2005. godine pod pokroviteljstvom UN-a održan Svjetski samit informacijskog društva na kojemu je utemeljen Forum internetske vlade. On okuplja predstavnike vlada, privatnog sektora i civilnog društva te potiče otvorenu raspravu o izazovima kibernetičkog prostora, među kojima su upravo sigurnost i pravna regulacija jedni od najvažnijih. UN-ova Grupa vladinih eksperata za informacijsku sigurnost (u čijem su sastavu danas glavni kibernetički Levijatani SAD, Rusija i Kina) utvrdila je na temelju svog internog dopisa (*Group of Governmental...*, 2010) da se međunarodno pravo i Povelja UN-a odnose na kibernetički prostor. Međutim, ako bi izbio kibernetički rat, hobbesovski pristup u ovoj fazi prirodnog stanja mogao bi zagovarati izuzeće bilo kakvog zakona, jer se ova tradicija velikim dijelom oslanja na rimsku uzrečicu: "*inter arma silent leges*"²⁹. Tada bi stanje rata nadilazilo sam zakonski okvir međunarodnih odnosa, zadržavši središnju pretpostavku hobbesovskog prirodnog stanja: *bellum omnium contra omnes* koja još uvijek karakterizira kibernetički prostor.

4.2. Racionalistički pristup

Za ovaj pristup možemo reći da je na granici između zakonskog poimanja međunarodnog poretka (gdje su suvereni donosioci zakona) i moralne filozofije koja bi se u ovom slučaju nadovezivala na tradiciju prirodnog prava.³⁰ Racionalistička tradi-

Upravo na tom tragu Hobbes smatra da ratovi među državama nikada ne mogu biti toliko surovi kao građanski ratovi. Njegove tvrdnje da postoje neka razumska ograničenja u međudržavnim ratovima pridonijele su razvoju racionalističke tradicije koja je zastupala mišljenje da unutardržavno uređenje crpi legitimitet iz konvencionalnih zakona, a međunarodno pravo iz prirodnih.

²⁸ O pokušaju primjene zakona i ratnog prava na kibernetički rat vidi u: Hughes, 2010: 536-540.

²⁹ U vrijeme rata zakon štiti.

³⁰ Racionalistička se tradicija nadovezivala na Tomu Akvinskog, odnosno na njegov koncept triju krugova normi: božansko pravo, prirodno pravo i konvencionalno pravo. Prirodno je pravo analogno božanskom, što znači da kršiti prirodno pravo znači kršiti Božji zakon, što je samo po sebi iracionalno. Stoga u domeni međunarodnih odnosa, gdje ne postoji konvencionalno pravo jer ne postoji svjetska vlada, nužno moraju vladati prirodni zakoni. Po Grotiusu, prirodno se pravo lako daje racionalizirati "više u negativnom nego u pozitivnom smislu", jer pravda je "ono što je suprotno od nepravde" (Grotius, 2001: 7). Primjerice, otuđiti nečije vlasništvo u zdravorazumskom je smislu čin suprotan zakonu prirode. Ljudi kao bića koja žive u prirodnom svijetu stoga moraju razumom razlučiti pravdu od nepravde.

cija međunarodnog prava, čije začetke nalazimo u 17. stoljeću u djelu H. Grotiusa *O pravu rata i mira (De jure belli at pacis)* i E. Vattela *Pravo naroda (Droit des gens)*, stvorila je uvjete da se sredinom 19. stoljeća prvi put usvoje pravila ratovanja na međunarodnoj razini, koja su se u sljedećem stoljeću razvijala i dopunjavala.³¹ Sa stvaranjem kibernetskog prostora, peto bojno polje novi je izazov pravnicima na pragu 21. stoljeća.

Za razliku od hobbesovske tradicije racionalistička tradicija usvaja neke bitne elemente koji sačinjavaju međunarodni poredak kao zasebni entitet (poznatiji kao međunarodno društvo). To je u prvom redu prirodno pravo, ali i kultura. Budući da je u Grotiusovo vrijeme sve europske države povezivala kršćanska kultura, logično je bilo zaključiti da će se prirodno pravo crpiti iz kršćanske tradicije.³² Međutim, kibernetški je prostor globalan. Na njegovoj virtualnoj površini u doticaj dolaze ne samo različite kulture nego i civilizacije. Konsenzus na nekoj identitetsko-kulturološkoj razini nije moguć. Jedino bitno što povezuje sve narode, kulture i civilizacije jest posjedovanje razuma.³³ Razuman pristup kibernetском prostoru značio bi da se na državnoj razini uspostavi određena ravnoteža snaga, a na diplomatskoj konsenzus oko interesa aktera. U racionalističkoj tradiciji *interes* (odmah poslije razuma) ima gotovo supstancijsku ulogu za shvaćanje uspostave pravnog poretka. H. Bull ističe da: “održavanje poretka u bilo kojem društvu, barem što se tiče onih članova društva koji su politički aktivni, pretpostavlja postojanje osjećaja za zajednički interes k elementarnim ciljevima društvenog života” (2002: 51).

U tom kontekstu, za države se izlazak iz prirodnog i ulazak u pravno stanje unutar digitalne sfere odnosi isključivo na one kategorije koje ugrožavaju neka najosnovnija ljudska prava, te koje samim time predstavljaju izravni interes za sve aktere. Upravo na primjerima kibernetskog kriminala i terorizma uočavamo kako se neka univerzalna načela u kibernetском prostoru ipak poštuju, što govori o svo-

³¹ Prvi pravni okviri vezani uz rat usvojeni su Pariškom deklaracijom 1856. godine, koja se uglavnom odnosila na dokidanje piratstva kao neprihvatljivog u pomorskom ratu; potom je slijedila Ženevska konvencija 1864. godine (revidirana 1906) o humanom odnosu prema ranjenicima na bojnopolju; zatim Haška konvencija 1899. godine kojom se uvode pravila kopnenog ratovanja; Ženevska konvencija 1929. godine kojom su određena prava tretiranja ratnih zarobljenika; te ponovno 1949. godine kada su dotadašnje stavke o ranjenicima, zarobljenicima i civilima u ratu dopunjene. Detaljnije o konvencijama vidi u: Held *et al.*, 1999: 70-74; Malanczuk, 1997: 342-346.

³² Grotius, uostalom, to eksplicitno zastupa kada opisuje korist religije u nadržavnoj zajednici, tvrdeći da tko prekrši međunarodno pravo, u mnogo je slučajeva kršitelj božanskog prava (2001: 210).

³³ Ovo je zapravo jedna od najvećih manjkavosti racionalističke tradicije, jer u proučavanju međunarodnih odnosa *a priori* polazi od činjenice da su države racionalni akteri, za što je sama povijest na nizu primjera dokazala da nije uvijek istina.

jevrskoj postojanosti, odnosno odrazu međunarodnog društva (u smislu usvajanja određenih civilizacijskih normi, prava i običaja). Vijeće Europe još je 2001. godine označilo kibernetički kriminal kao jednu od najvećih prijetnji suvremenoj sigurnosti te pozvalo države na užu suradnju (*Convention on Cybercrime*, 2001). Tako je međunarodna kultura kibernetičkih odnosa vidljiva u zajedničkom naporu, primjerice u međunarodnoj policijskoj suradnji u suzbijanju raznih vrsta kriminala, od kojih je *online* dječja pornografija prioritet (vidi u: Milardović, 2010: 139-142).³⁴ Također, postoje neke univerzalno neprihvatljive pojave koje države, doduše u nejednakoj mjeri, suzbijaju, ovisno o tome koliko ta pojava za određeno društvo – u zakonskom smislu – predstavlja opasnost. Npr. neonacizam je pojava (granična pojava između kriminala i tzv. “domaćeg terorizma”) koja u SAD-u (zbog Prvog amandmana američkog Ustava koji jamči slobodu govora) ima pravo javnog nastupa i djelovanja. U Njemačkoj, zbog kolektivne hipoteke nacističke prošlosti, neonacističke grupe stavljene su izvan zakona, stoga je Twitter, kao globalna kibernetička organizacija, odlučio poštovati njemački zakon te je zabranio *online* okupljanje neonacista na svojoj društvenoj mreži (Chi, 2013).

4.3. Moralni pristup

Kao što smo pokazali u prvom dijelu, doba tehnološke dominacije gotovo je ukinulo važnost moralne filozofije u znanosti i velikim dijelom u percepciji prava, učvrstivši u akademskoj sferi znanstveni realizam kao jedini relevantan i meritoran tumač svjetskih političkih i pravnih odnosa. Moralni je pristup analizi mogućeg multilateralnog ugovora o kibernetičkom prostoru gotovo neka vrsta reafirmacije kategoričkog imperativa u međunarodnim odnosima. S obzirom na realno stanje anarhije u kibernetičkom prostoru, najviše na što bismo se mogli pozvati iz kantovske tradicije, iako bi, doduše, i to bilo previše izazovno s obzirom na realno stanje stvari, jest Prvi preliminarni član *Vječnog mira*: “Nijedan mirovni ugovor ne treba smatrati valjanim ako je sklopljen tako da prešutno sadrži povod budućem ratu” (Kant, 2000: 115). Uporište takvog pristupa nije u pozitivnoj zakonskoj regulativi, nego u moralnoj filozofiji. Kantov kategorički imperativ izložen u *Metafizičici moralala* nalaže: “djeluj prema onoj maksimi za koju možeš poželjeti da postane opći zakon” (1995: 49-50).³⁵ Samo u kontekstu maksime “ne čini drugima ono što ne že-

³⁴ Primjerice, 2003. godine globalna informatička organizacija Microsoft surađivala je s kanadskim Ministarstvom unutarnjih poslova u Torontu kako bi proizvela program za praćenje kompjutera osumnjičenika, koji je imao i međunarodni karakter, pokrivši ne samo Kanadu već i druge zemlje (*The Police Chief*, 2013).

³⁵ Sama bit kategoričkog imperativa jest njegov moralni karakter: “Kategorički imperativ se ne odnosi na materiju djelovanja i ono što iz toga djelovanja treba proizići, nego na formu i princip iz kojega samo to djelovanje slijedi, a ono njegovo bitno-dobro sastoji se u nastrojenosti, ma kakav uspjeh bio. Ovaj se imperativ može nazvati imperativom moralala” (Kant, 1995: 43).

liš da se čini tebi” možemo razmatrati bit zahtjeva za povjerenjem u pravni sustav, čak i u kibernetском prostoru. Drugim riječima, države bi se trebale odnositi prema drugim državama onako kako se odnose prema svom vlastitom društvu; tada bi povjerenje u jedan opći ugovor koji bi jamčio trajnu stabilnost bilo moguće. Stoga je pretpostavka za takav međunarodni pravni sustav da se posvuda uspostavi isto državno uređenje (u ovom je slučaju, kako vidi Kant, republikanski ustav najbolje uređenje za državu).

Međutim, problem ovog pristupa nisu toliko različitosti i prijepori civilizacija i kultura u kibernetском prostoru (dakle apsolutna odsutnost univerzalne republikanske ideje) koliko sama bit političkih odnosa realnog svijeta, koja se temelji na interesu. Budući da Kantov moral nalaže da temelj svakog djelovanja treba biti *dobra volja*, a ne *interes*, nerealno je u realitetu suvremenog realističkog, pa i racionalističkog shvaćanja svijeta i odnosa u njemu očekivati mogućnost moralnog zakona u kibernetском prostoru.

5. Zaključak

Pitanje kibernetске sigurnosti u posljednjem je desetljeću postupno obuhvatilo gotovo sve ključne “institucije” međunarodnog društva.³⁶ Predviđa se da će u 21. stoljeću tzv. peto bojno polje u najvećoj mjeri određivati procese i ishode političkih odluka u realnom svijetu međunarodne politike. Posljedica je to, kako smo vidjeli, sustavnog tehnološkog napretka posljednjih nekoliko stoljeća. Taj je napredak od 80-ih godina 20. stoljeća (dakle, u vrijeme kada vojno-industrijski kompleks postupno propušta tehnološke inovacije – u prvom redu internet – u civilnu sferu) ušao u kritičnu fazu uspostave tehnološke dominacije u svijetu. Ono o čemu su Heidegger i Morgenthau pisali kao o svojevrsnoj opasnosti za ljudsku opstojnost i integritet s aspekta humanizma utjelovljeno je nastankom “kibernetского prostora” – digitalne sfere u kojoj, kako kaže Paić, “umjesto individualizacije kao pretpostavke slobode djelovanja (...) imamo dividualizaciju, odnosno uspostavu fluidnih i nadomjestivih identiteta” (Paić, 2011: 168).

Društvo i država kao cjelokupnost odnosa unutar strukture aparata postaju ovisni o odnosu s kibernetским prostorom. Razlog zašto država ne može u potpunosti obuhvatiti i zavladati tom virtualnom sferom neprestano je i nezaustavljivo širenje kibernetского prostora konstantnim priključivanjem novih servera. Vojne doktrine, pravne konvencije i državne strategije ne mogu biti primjenjive dugoročno zbog razvoja kibernetского prostora te postaju tijekom svega jedne generacije zastarjeli koncepti (pritom se ritam napretka sve više ubrzava). Države su stoga

³⁶ Pod tim “institucijama” Bull podrazumijeva: međunarodno pravo, diplomatsku praksu, ravnateljски sustav velikih sila, ravnotežu snaga i rat (2002: 71).

primorane da se u situaciji u kojoj ne poznaju mogućnosti i ne vide jasno prijetnje oslone na one iskonske instinkte snalaženja. Strah i puko preživljavanje postaju ključni elementi hobbesovske anarhije koja se razvija sukladno razvoju kibernetškog prostora. Neprijateljske i agresivne politike u realnom svijetu poprimaju sve elemente hobbesovskog prirodnog stanja kada se odražavaju na kibernetški prostor. Izlazak iz takvog stanja moguć je samo ako postoji volja unutar globalnog društva da se uspostavi multilateralni pravni poredak primijenjen na kibernetški prostor. Pitanja rata i mira, kao i terorizma i organiziranog kriminala razmatrala bi se isključivo unutar institucionalnog okvira kibernetškog međunarodnog prava. I dok se terorizam i kriminal suzbijaju kao univerzalno neprihvatljive pojave, vladama je najveća dilema kako urediti međudržavne odnose, osobito kada je riječ o kibernetškom ratovanju.

Razmatrajući takav poredak iz teorijskih perspektiva triju glavnih tradicija teorije međunarodnih odnosa, zaključili smo da države mogu: 1. u hobbesovskom smislu uvesti zakone kao svojevrstan pravilnik odnosa među državama u kibernetškom prostoru, bez ikakvog institucionalno-pravnog pokrića; 2. u racionalističkom smislu države mogu diplomatskim putem ustrajati da po nekim općerazumskim načelima koja dijele sve civilizacije nađu zajednički *interes* koji bi bio temelj novih odnosa u kibernetškom prostoru; 3. u moralnom/kantovskom smislu države bi trebale djelovati po diktatu kategoričkog imperativa (*djeluj prema onoj maksimi za koju možeš poželjeti da postane opći zakon*), čime bi svaki potpisani ugovor sadržavao jamstvo trajne odsutnosti neprijateljstva u kibernetškom prostoru. I dok je prvi aspekt najbliži, a posljednji najudaljeniji od realnog stanja, vojni stratezi, futurolozi i pravnici nastavljaju razmatrati mogućnosti pravnog ustroja, pokušavajući ići ukorak s ubrzanim informatičkim razvojem.³⁷ Iako smo razmotrili neke ključne teorijske koncepte, kibernetški će prostor zbog svog nezaustavljivog napretka i širenja i dalje biti izazov teoriji međunarodnih odnosa, pravu i vojnoj strategiji.

³⁷ U uvodniku *Talinskog priručnika* napomenuto je da se zbog prirode kibernetškog prostora i ustaljene pravne prakse pravni tim nije mogao složiti oko mnogo važnih elemenata. Stoga u čitavom pravilniku nailazimo na dijelove gdje se oko nekih zaključaka autori ograđuju stoga što nisu uspjeli postići konsenzus.

LITERATURA

- Aristotel, 1982. *Nikomahova etika*. Zagreb. SNL.
- Arendt, Hannah, 1998. *The Human Condition*. Chicago. Chicago University Press.
- Beck, Ulrich, 2004. *Moć protiv moći u doba globalizacije*. Zagreb. Školska knjiga.
- Borden, Andrew, 1999. *What is Information Warfare?*, članak dostupan na <http://www.airpower.maxwell.af.mil/airchronicles/cc/borden.html>
- Bull, Hedley, 2002. *The Anarchical Society. A Study of Order in World Politics*. London. Palgrave.
- Chi, Dawei, 2013. Twitter Bans Neo-Nazi Accounts in Germany. *Journal of International Law and Policy*. Dostupno na <http://jilp.law.ucdavis.edu/blog/posts/twitter-bans-neo-nazi-account-in-germany-a-controversial-step.html>
- Clemente, Dave, 2012. Is There an Internet Off Switch? *The World Today*, 68 (3): 13.
- Convention on Cybercrime*, 2001. Council of Europe. Dostupno na <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/185.htm>
- Descartes, Rene, 2008. *A Discourse on Method*. Knjiga dostupna na <http://www.gutenberg.org/files/59/59-h/59-h.htm>
- Deleuze, G. i F. Guattari, 1987. *A Thousand Plateaus*. Minneapolis. University of Minnesota Press.
- Doyle, Michael W., 2000. A More Perfect Union? The Liberal Peace and the Challenge of Globalization. *Review of International Studies*, (26). Cambridge. Cambridge University Press.
- Economist*, 2011. *Accessories after the fact*. 401 (8761): 20.
- Fordham, Tina, 2012. Power of the iMob. *World Today*, 68 (3): 8-14.
- Fry, Robert, 2010. *Fighting Wars in Cyberspace*. Članak dostupan na <http://online.wsj.com/article/SB10001424052748703724104575379343636553602.html>
- Goldsmith, J. i T. Wu, 2006. *Who Controls the Internet? Illusions of a Borderless World*. Oxford. Oxford University Press.
- Gross, M. J., 2013. *Silent War*. Članak dostupan na <http://www.vanityfair.com/culture/2013/07/new-cyberwar-victims-american-business>
- Grotius, Hugo, 2001. *On the Law of War and Peace*. Kitchener. Batoche Books.
- Group of Governmental Experts on Developments in the Field of Information and Telecommunications in the Context of International Security*, 2010. Dostupno na http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/65/201
- Heidegger, Martin, 1977. *The Questions Concerning Technology and Other Essays*. New York, London. Garland Publishing Books.
- Heidegger, Martin, 1982. *Mišljenje i pevanje*. Beograd. Nolit.
- Heidegger, Martin, 1994. *Nietzscheova metafizika*. Zagreb. Visovac.

- Held, David, 1992. Democracy. From City-States to a Cosmopolitan Order? *Political Studies*, (40).
- Held, D. i A. McGrew, D. Goldblatt, J. Perraton, 1999. *Global Transformations. Politics, Economics and Culture*. Cambridge. Polity.
- Hjorth, Ronnie, 2007. Hedley Bull's Paradox of Balance of Power. A Philosophical Inquiry, *Review of International Studies*, 33 (4): 597-613.
- Hobbes, Thomas, 1996. *Leviathan*. Oxford. Oxford University Press.
- Hughes, Rex, 2010. A Treaty for cyberspace, *International Affairs*, 86 (2): 523-541.
- Injac, Olivera, 2013. *Izazovi i prijetnje bezbjednosti. Česte zloupotrebe putem interneta*. Dostupno na <http://www.pobjeda.me/2013/08/05/izazovi-i-prijetnje-bezbjednosti-cestezloupotrebe-putem-interneta/#.Uf-VaqzefIU>
- Internet World Stats, 2013. Statistički podaci dostupni na <http://www.internetworldstats.com/stats.htm>
- Kant, Immanuel, 1995. *Osnivanje metafizike ćudoređa*. Zagreb. Igitur.
- Kant, Immanuel, 2000. *Prema vječnom miru. Pravno-politički spisi*. Zagreb. Politička kultura.
- Kuehl, Daniel T., 2009. From Cyberspace Cyberpower. Defining the Problem, u: F. D. Kramer, S. Starr i L. K. Wentz (ur.): *Cyberpower and National Security*. Washington DC. National Defence University.
- Lalović, Dragutin, 2008. *Države na kušnji*. Zagreb. NZCH/Disput, Biblioteka Luča.
- Libicki, Martin C., 2007. *Conquest in Cyberspace. National Security and Information Warfare*. Cambridge. Cambridge University Press.
- Lopez, C. T., 2009. *Next war will begin in cyberspace, experts predict*. Članak dostupan na http://www.army.mil/article/17561/Next_war_will_begin_in_cyberspace__experts_predict/
- Lu, Yiyi, 2009. Internet Manhunts. *The World Today*, 65 (8/9): 16-17.
- Malanczuk, Peter, 1997. *Modern Introduction to International Law*. London, New York. Routledge.
- Manjikian, Mary McEvoy, 2010. From Global Village to Virtual Battlespace. The Colonizing of the Internet and the Extension of Realpolitik. *International Studies Quarterly*, 54 (2): 381-401.
- Milardović, Anđelko, 2010. *Globalno selo, sociologija informacijskog društva i cyber kulture*. Zagreb. Centar za politološka istraživanja.
- Morgenthau, Hans J., 1972. *Science. Servant or Master? Perspectives in Humanism*. New York. New American Library.
- National Security Strategy*, 2010. White House. Tekst dostupan na http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/rss_viewer/national_security_strategy.pdf
- Nye, Joseph S., 2011. *The Future of Power*. New York. Public Affairs.

- Paić, Žarko, 2011. *Posthumano stanje: Kraj čovjeka i mogućnosti druge povijesti*. Zagreb. Litteris.
- Rahe, Paul A., 2008. *Against Throne and Altar: Machiavelli and Political Theory under the English Republic*. Cambridge. Cambridge University Press.
- Raos, Višeslav, 2011. Vrlinska stranka u borbi protiv monopola i svedržavnog nadzora. *Političke analize*, 6: 17-22.
- Rifkin, Jeremy, 2011. *The Third Industrial Revolution. How Lateral Power Is Transforming Energy, the Economy, and the World*. New York. Palgrave Macmillan.
- Spegele, Roger, 2009. Towards a More Reflective Political Realism, u: D. Bell (ur.): *Political Thought and International Relations. Variations on the Realist Theme*. Oxford. Oxford University Press.
- Sorensen, Georg, 1998. IR Theory After the Cold War. *Review of International Studies*, 24: 83-100.
- Standage, Tom, 1998. *The Victorian Internet*. New York. Walker.
- Strauss, Leo, 2006. Niccolo Machiavelli 1469-1527., u: L. Strauss i J. Cropsey (ur.): *Povijest političke filozofije*. Zagreb. Golden marketing.
- Sun Tzu, 2005. *The Art of War*. Boston, London. Shambhala.
- Tallinn Manual*, 2013. Dostupno na <http://www.ccdcoe.org/249.html>
- The Police Chief. Child Pornography on Internet*, 2013. Dostupno na http://www.police-chiefmagazine.org/magazine/index.cfm?fuseaction=display_arch&article_id=158
- Wendt, Alexander, 2009. *Social Theory of International Relations*. Cambridge. University Press.
- Wight, Martin, 1973. The Balance of Power and International Order. *The Basis of International Order. Essays in Honor of C. A. W. Manning*, ur. A. James. London. Oxford University Press.
- Wheeler, Tom, 2006. *How the Telegraph Helped Lincoln Win the Civil War*. Članak dostupan na <http://hnn.us/articles/30860.html>
- Yorke, Claire, 2010. Bigsociety.com. *The World Today*, 66 (12): 19-21.
- Žunjić, Slobodan, 2009. *Modernost i filozofija*. Beograd. Plato.

Petar Popović

ANARCHY IN THE FIFTH BATTLEFIELD:
CYBER-SPACE AND INTERNATIONAL RELATIONS

Summary

In the past two decades, cyber-space became the new, “fifth battlefield” in the field of international relations. Decision-makers and scholars agree that the major threat to national security of every state today is cyber-war, cyber-terror and cyber-crime. This is due to the lack of inter-state institutional and legal framework for cyber-space. Thus, the inter-state relations in cyber-space is one of classical Hobbesian anarchy. This article examines: 1. the essence and nature of cyber-space and its relation to international society, in the context of world technological domination that makes anarchy possible; 2. the main aspects of anarchy in cyber-space during the past two decades; 3. the possibility of institutionalization of international legal system (through multilateral treaty) in cyber-space, from the perspective of three distinct IR theoretical traditions: Hobbesian, rationalist and Kantian/moral.

Keywords: Cyber-space, Cyber-war, International Society, International Law, Hobbes, Anarchy

Kontakt: **Petar Popović**, Libertas – Dubrovnik International University, Kennedyev trg 6b, 10 000 Zagreb. E-mail: petar.popovic@hotmail.com